

**II. Abdülhamid Dönemi Basın Hayatında Görsel Temsiliyet
Bağlamında Basın Yayın Hareketi İncelemesi -Servet-i Fünun
Mecmuası Örneği-**

An Analysis of the Press Movement in the Context of Visual
Representation in the Press Life of the Abdulhamid II Era, the
Case of Servet-i Fünun Magazine

Mikail UĞUŞ

Dr. Öğr. Üyesi, Sakarya Üniversitesi, Radyo Sinema Televizyon Bölümü
Assist Prof., Sakarya University, Radio, Television, Cinema
Sakarya / TURKEY
ugusmikail@sakarya.edu.tr

ORCID ID: orcid.org/0000-0001-7250-3369

DOI: [10.5281/zenodo.4020985](https://doi.org/10.5281/zenodo.4020985)

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 16 Nisan / April 2020

Kabul Tarihi / Date Accepted: 05 Haziran / June 2020

Yayın Tarihi / Date Published: 15 Eylül / September 2020

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Eylül / September

Atıf / Citation: UĞUŞ, M. (2020). II. Abdülhamid Dönemi Basın Hayatında Görsel
Temsiliyet Bağlamında Basın Yayın Hareketi İncelemesi -Servet-i Fünun Mecmuası
Örneği-. *Mevzu: Sosyal Bilimler Dergisi*, 4 (Eylül 2020): 65-94.

İntihal: Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.

web: <http://dergipark.gov.tr/mevzu> | <mailto:mevzusbd@gmail.com>

Copyright © Bütün hakları saklıdır. / All right reserved.

CC BY-NC-ND 4.0

Öz

Bu çalışmanın kapsamı, Servet-i Fünûn mecmuasının 1891-1909 yılları arasında yaptığı görsel yayınlardır ve bu yayın organında gerçekleştirilen görsel yeniliğin basında daha fazla yer bularak hâkim konuma gelmesidir. Temel olarak da “Meşruiyet problemi yaşayan devlet ve yönetim erki olarak sultanın kendisinin bu yayın organı üzerinden yaptırmayı düşündüğü yayınların bileşenleri nelerdir?” sorusu sorulmuş ve buna cevaplar verilmeye çalışılmıştır. Çalışmanın ana hipotezi olarak görselliğin kullanımı ile Servet-i Fünûn dergisinde Sultan II. Abdülhamid’in ve Bâbüâlî’nin desteği ile kontrollü kurumsal bir temsiliyet çalışmasına yönelik araştırma niyetindedir. Tanzimat döneminde başlayan modernleşme süreci II. Abdülhamid döneminde de devam ederek geleneksel modernleşme anlayışıyla bir birliktelik arz etmektedir. Bunlardan dolayı yapılan tüm görsel yenilikler ile meşruiyet sorununa çözüm aranması faaliyetleri devlet destekli ve kurumsal bir propaganda aracı olarak diplomatik yöntem olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu makale boyunca basın yayın organları ile temsiliyet çalışmalarının örnekliği sorgulanacak olup, evrensel sergilere katılım ve basında duyurulması ile Servet-i Fünun Dergisi’nin Osmanlı Basın tarihindeki yeri üzerinden sorgulama yapmayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Sultan II. Abdülhamid, Modernleşme, Meşruiyet, Görsellik, Servet-i Fünûn, Uluslararası Sergiler, Türk Basın Tarihi.

Abstract

The scope of this study is the publications of Servet-i Fünun Magazine from 1891 to 1909 and the visual innovation developed in this magazine, which became a domineering position in the press in finding more spaces. The study basically focuses on the question “What are the components of the publications that the state with a legitimacy problem and the Sultan himself as the administration power would like to be heard through this magazine. Servet-i Fünun magazine has a special place in the press of the Sultan Abdülhamid II period. As the main hypothesis, Servet-i Fünun Magazine has controlled and institutional propagandist contents with the use of visual under the support of Sultan Abdülhamid II and Babüâlî. Regeneration begun in the Tanzimat era which continued under the reign of Abdülhamid II did not contradict the tra-

ditional understanding of modernization. The search for a solution to the problem of legitimacy through all visual innovations appears as the state-backed and institutional propaganda tool.

Keywords: Visuality, Sultan Abdulhamid II, 19th century, Modernization, Constitutional Monarchy, The Ottoman Empire, Servet-i Fünun, History of Turkish Press.

Giriş

Avrupa devletlerinin siyasi, askeri ve ekonomik baskısının üzerine kâbus gibi çöktüğü 19. Yüzyılın beynelmilel ortamdaki durumu, Osmanlı İmparatorluğu için dâhili siyasette de kendini göstermiş, büyük oranda ilkinin uzantısı olarak vuku bulmuş pek çok sıkıntıyla mücadele etmek durumunda kalınmıştır. Bilim ve sanayide bu devletlerin bir hayli gerisinde kalmış çok geniş toprak parçasını seleflerinden devralan II. Abdülhamid aradaki farkı kapatmaya yönelik çok önemli adımlar atmışsa da yönetimine yönelik sert eleştirileri engelleyememiş, aksine hem kendi tebaası içerisindeki bazı gruplar tarafından hem de uluslararası cemiyetler eliyle yürütülen bir meydan okumayla karşı karşıya kalmıştır. Bu dönemi Osmanlı Devleti'nin uluslararası siyasi arenada etkinliğinin giderek zayıfladığı ve dönemin büyük devletlerinin Osmanlı'nın harici siyasetlerine müdahalelerinin dozunu artırdığı bir dönem olarak okuyabiliriz. Söz konusu müdahaleler çeşitli alanlarda yapılması istenen reformlardan, eyaletlere atanacak valilere (6 Doğu Vilayeti) karışılmasına ve Osmanlı'nın egemenliği altındaki milletlere özerklik ya da bağımsızlık tanınmasına kadar (örn. Yunan bağımsızlığı) geniş bir alanı kapsıyordu. Devletin böylesine zayıflık içerisinde olduğu bir ortamda Ermeni meselesi ile misyonerlik faaliyetleri de üst üste gelince baş edilmesi en güç meseleler katlanarak artmaktaydı. İşte bu ortamda Sultan Abdülhamid devlet içinde ve beynelmilel sahadada yaşanan sorunlarla baş etmenin yolunu otoritesini güçlendirmekte bulmuştu.

Eric Hobsbawn'un "İmparatorluklar Çağı" olarak adlandırdığı 19. yüzyılın sonu ile 20. yüzyılın ilk yıllarını kapsayan dönemle ilgili gözden uzak tutmamamız gereken en önemli hususlardan biri Osmanlı İmparatorluğu'nun Müslüman bir devlet yapılanmasına sahip tek devlet olduğudur. Dünya siyasetinin figüranları içerisinde kendisine gösterilen alanı eşit olmayan bir düz-

lem olarak gören Osmanlı yönetimi, kendisini eşit bir katılımcı olarak görmüş ve beynelmilel saha ile bu şekilde bir ilişki kurma düşüncesinde olmuştur. Avrupalı büyük devletler ise bunun tam tersini düşünerek hareket ediyorlardı. Sultanın ve Bâbiâli'nin 19. asrın ruhuna uygun olarak kurmak istediği imaj çalışmasını sergileyebileceği iki alan vardı, bunlardan ilki yerli ve yabancı basın yayın organları ikincisi de dönemin en popüler yoğun katılımlı organizasyonları olan evrensel sergiler olmuştur. Çalışmamız boyunca II. Abdülhamid dönemi boyunca yayınlarına bakacağımız Servet-i Fünun dergisi ile yine bu zaman diliminde yapılan evrensel sergileri inceleyeceğiz.

Osmanlı İmparatorluğu 20. yüzyılın başlarına kadar süren çabalarına rağmen iki farklı durumu temsil eden bir görünüm arz etmekteydi. Bir yüzü ile her an ölmesi beklenen "hasta adamın" kimin kollarında can vereceği beklenirken, bir diğer yüzü ile milyonları bulan Müslüman nüfus üzerindeki hilafet makamı ve imparatorluğun coğrafi konumu ile hala hesaba katılması gereken önemli bir siyasi yönetim erki idi. Büyük devletlerin alacakları borçlara karşılık kurulan Düyun-ı Umumiye İdaresi de, imparatorluğun gelir kaynaklarını yönetiyordu. Özellikle Rumeli'de kalan toprakların kayıpları da devam etmekteydi. Bu noktada özellikle sultan ve Bâbiâli'deki memurlar çok zor koşullar altında çalışarak, dar alanda kendilerine manevra yapabilecek bir saha açmaları kısaca kendi kaderlerini zorunlu olarak kendilerinin tayin etmesi gerektiğinin bilincindeydiler. Bu da Batılı devletlerle kurulacak ikili ilişkilerin mahiyetini ve önemini belirleyen nokta idi. Bâbiâli'yi temsil eden bürokratların, diğer yerlerdeki yönetim seçkinlerinde olduğu gibi yekpare bir bütünlük arz etmediği, dikkat etmemiz gereken unsurlardan biridir. Gerek hizipleşmenin çeşitli yüzlerini temsil eden grupların varlığı gerekse de üzerine fazla düşünülmeden yapılmış tanımlamalar aracılığıyla kimi yönetici/idareci seçkinin daha tutucu ve kimisinin de daha ilerici olduğunu varlığı da, ayrıca göz önünde tutmamız gereken hususlardır.

Avrupa devletlerinin yoğun baskı ve yıldırımları ile birlikte imparatorluğun toprak kayıplarının moral bozukluğu, ağır politikaların bir ruh hali olarak Bâbiâli bürokrasisi üzerine sinmişti. Öyle ki, bu devletlerin kendi içlerinde Osmanlı mirasının paylaşılması yönünde yaptıkları gizli planların, sömürge paylaşımında yaşanan karışıklık dolayısıyla kamuoyuna duyurulmasına aldırmayan tutum içerisine girmeleri, daha da moral bozucu olmuştur.

Fakat psikolojik olarak Osmanlı yönetimi üzerinde en çok yıpratıcı olan etkisi, meşruiyet haklarının sorgulanmasının önünün açılması ve hâkimiyet alanında yok sayılması olmuştur.

Bu dönemde ortaya çıkan meşruiyet bunalımının boyutlarını değerlendirecek olursak, 19. yüzyılın son çeyreğinde padişah olan II. Abdülhamid'in iktidar yıllarına denk gelen dönemde Bâbîâli bürokrasisi ile geliştirdiği yeni arayışların önemli olduğu görülecektir. Bunalımın hem hâricî (dış) boyutu olmakla birlikte bir de dâhilî (iç) boyutu vardır. Hâricî boyutu belki de en zorlu olanı, uluslararası sahada meşru yönetim hakkına sahip bir devlet olarak çetin bir mücadeleyi temsil etmekteydi. Dâhilî kısımda ise artık tebaadan, kul olmak dışında birer yurttaş olarak inisiyatif sahibi birey olmaları istenmiştir.

Hemen belirtelim ki dâhilî ve hâricî olarak ayırdığımız bu problemlerle yüzleşme, 19. yüzyılın yalnız son çeyreğinde olmamış, yüzyılın tamamına yayılan yüzleşme ve sorunlara karşı bir arayış söz konusudur. Modernleşme yönünde çağın özelinden bakıldığında devrimsel diyebileceğimiz adımlar atılmıştır. Bu çalışmamızın ana temalarından bir diğeri de, Sultan II. Abdülhamid'in bu birikimden azami derecede istifade ederek modernist ve devletini dini söylemi ile rasyonel bir devlet inşa etme çizgisinin sürdürücüsü olduğudur.

19. yüzyıla ulaşan imparatorluk siyasi, askerî ve kültürel geleneği içerisinde büyük kırılmalara yol açan modernleşmenin en büyük adımlarının atılmasında, yukarıda sıraladığımız nedenlerin teşkil etmesini mümkün kılan belli başlı mücadele alanları vardır; basın bunların en önde gelenidir. Fotoğrafın icadının duyurulması ile Tanzimat Fermanı'nın ilanının aynı tarihe denk gelmesi, tesadüften öte bir espri değildir. Doğu'nun yeniden tanımlanmasının tartışma alanına açıldığı 'Oryantalist' bakışın şekillendiği ve bu uğurda oryantalizmin fotoğrafla büyük yol aldığı işlenen konulardandır. Bu da oryantalizmin en hızlı dönemine denk düşen 19. yüzyıl tecrübesinde, Edward Said'in "Şark'ın Oryantalistleşmesi" dediği olguyu güçlendirecek argümanlar ile Doğu'yu baştan yaratmanın formülize edilmesidir. Said'in "Oryantalizm, temel olarak Doğu'nun Batı'dan daha zayıf olması nedeniyle, Doğu'ya dayatılan siyasal bir öğretiler" kanısı, tam da 19. yüzyıldaki havayı teneffüs etmiş olmanın isabetli bir ifadesi olarak okunabilir. (Said 2016a:5).

Şekil 1: On dokuzuncu yüzyıl İstanbul fotoğrafhanelerinden seçme stüdyo kartları. (Kaynak: Camera Ottomana, s.102-103.)

Fotoğrafın gerçekliği yeniden kurma amacına yönelik bir şekilde tekrar sunumu, o dönem içerisinde II. Abdülhamid'in armağan albümlerinden oluşan ciltlerde görülmektedir. Titizlikle seçilen fotoğrafların binlercesini bir araya getirerek hediye ettiği Amerikan Kongre Kütüphanesi ile British Library'e göndermesinin altında yatan ana gaye de bu fotoğrafların propaganda aracı olarak kullanılmasıdır. Fotoğrafın en etkin kullanıldığı yer ise hiç şüphesiz basın-yayın hareketleridir. Yukarıda tartışılan bu bağlam ile düşünerek, II. Abdülhamid ve yönetiminin meşruiyetine yöneltilen soru işaretlerini bertaraf edebilmek için gerek basında ve gerekse de sosyal hayat üzerinde nasıl bir yöntem izlenmiştir, sorusunun cevabı aranmaktadır. Çalışmanın temel sorusu olarak da, 'II. Abdülhamid dönemi meşruiyet probleminin basın-yayın yoluyla çözümüne yönelik bürokrasi ile birlikte yapılan karşı propagandanın bileşenleri nelerdir?' olarak belirlenmiştir.

Bu konuyla ilgili akademik seviyede daha önce yapılmış çalışmalara bakıldığında, II. Abdülhamid dönemi basın tarihinin meşruiyet problemi bağlamında, siyasi, tarihsel, görsel perspektif değerlendirmesi ile jeopolitik açılardan etraflı bir şekilde ele alan bakışla bir değerlendirme gerçekleşmediğini görmekteyiz. Genel hatları ile basın tarihi çalışmalarında makale ve kitap düzeyinde sansür ve istibdat konu başlıklı çalışmaları incelediğimizde, bunlar dönemin siyasi ve jeopolitik yönüne fazla ağırlık vermeyen çalışmalar olarak karşımıza çıkmaktadır. Fatmagül Demirel'in örnek üzerinden gerçekleştirdiği çalışması ile Hıfzı Topuz'un kitap çalışması, var olan sansüre konu edilen kelime dağarcığı üzerinden okumalar olarak değerlendirilebilir. Makale ve kitap çalışmaları içerisinde Orhan Koloğlu'nun çeşitli (Türk ve yabancı) devlet arşivlerinde gerçekleştirdiği geniş kapsamlı basın incelemesi çok değerli olup, meşruiyet probleminden ziyade yönetim erkinin tercihlerinin basına yansımalarının sınırlı etkilerini ele almaktadır.

Münir Süleyman Çapanoğlu, Server İskit ve Enver Behram Şapolyo gibi üyesi oldukları basın yayın hareketlerinin 1930-1980 arası dönemini inceleyen araştırmacılar, ayrıca basın yayıncılığın Osmanlı dönemindeki ilk hareketlenmelerine yönelik biraz da teknik durumu ele alan çalışmalar ortaya koymuşlardır. 1980 sonrası yapılan çalışmalarda basın özelinde yapılan incelemelerin nicelik olarak zenginleşmesinin yanı sıra daha farklı okumalar da gerçekleşmiştir. Bu okumaların özellikle tarih ve siyaset bilimi disiplini araştırmacılarının çalışma alanları olarak belirlendiğini gözlemlemekteyiz.

Dönem üzerine okumalar yapan okurun merakını gidermek isteyeceği konu hiç şüphesiz basın yasakları, dolayısıyla sansür ve istibdat dönemi açıklamaları olacaktır. 1980 sonrası yapılan çalışmalar, öncesinde belirlenen kalıplar dolayısıyla yasaklanan kelimelerin listesine dahi sadık kalarak sansür yönetiminin ağırlığını ortaya koyar olmuşlardır. Bu çalışmalar içerisinde yalnız Ali Birinci'nin, '*Osmanlı Devletinde Matbuat ve Neşriyat Yasakları Tarihine Medhal*' başlıklı makalesi, yasaklanan kelimelerin çıkışı, aynı kalıbın on yıllardır sorgulanmadan kullanıldığını ve basın üzerinde var olan kontrol mekanizmasının nedenleri üzerine açıklayıcı bilgiler vermektedir.

II. Abdülhamid'in fotoğraf albümlerinin üzerinden yüz yıla yakın zaman geçtikten sonra keşfedilmesi dolayısıyla yerli araştırmacıların bu konu üze-

rinde yaptıkları makale ve kitap çalışmaları yakın dönem tarihidir. Fotoğraf albümlerinden bir kısmı Osmanlı basınında yayımlanmış, özellikle de Servet-i Fünun dergisinin kapak ve iç sayfalarında, bilhassa sultanın tahta geçtiği yıl dönümü olan cülûs tarihlerinde, doğum günlerinde ve son olarak 25. yıl jübilesinde yer almıştır. Bu fotoğraf albümlerinin hazırlanış ve gönderiliş amacıyla propaganda değerini araştırmayı hedefleyen çalışmalardan birisi İsmail Erim Gülaçtı'nın '*Fotoğraf ve Propaganda İlişkisi Bağlamında Batılılaşma Propagandası Olarak II. Abdülhamid Armağan Albümleri*' isimli doktora tezi olmuştur.

Çalışmamız kapsamında odaklandığımız yayın organı olan Servet-i Fünun dergisinin 1891 yılından başlayan yayın serüveni içerisinde fotoğraf albümleri ile sıkı sıkıya işlenmiş ve hizmet ağının genişliği ile uzak coğrafyalara da ulaşılır olduğunun altı çizilerek gösterilmek istenmiştir.

Bu çalışma boyunca gerçekleştirmeyi düşündüğümüz görsel simgeler üzerinden okuma denemesi, Cumhuriyet döneminde gerçekleşen harf inkılabı ve arşivlerin kullanıma açılması/tasnifindeki aksaklıklardan dolayı sınırlı sayıda yapılmış makale ve kitap çalışması olmuştur. Bu yayınların başında geleni, Selim Deringil'in, Eric Hobsbawn'ın '*Geleneğin İcadı*' isimli eseri üzerinden Osmanlı tecrübesinin eseri olan ve 1998'de yayınladıktan sonra, 2014'de yeniden basılan, 'İktidarın sembolleri ve İdeoloji; II. Abdülhamid dönemi (1876-1909)' adlı çalışmasıdır. Bu çalışmasıyla benzer yaklaşımı sürdürdüğü ve makalelerini bir araya getirdiği 'Simgeden Millete, II. Abdülhamid'den Mustafa Kemal'e Devlet ve Millet' eseri de ayrıca önemli olup özellikle II. Abdülhamid döneminde devam eden modernleşme çizgisinin Cumhuriyet'e taşınması ve devam eden hatlarının vurguları gibi çok önemli tarihsel göndermeleri olan bir çalışmadır. II. Abdülhamid ve yönetiminin '*imaj yönetimi ve hasar kontrolü*' çabalarını, '*sembolizm ve iktidar*' tartışmalarını ve son olarak '*Osmanlı otoportresini*' çektiği bölümleri ile Simgeden Millete kısa fakat etkili giriş çalışmalar hüviyetindedir.

Bahattin Öztuncay'ın Osmanlı son döneminde kurulan fotoğrafhane ve özellikle belli bazı fotoğrafçılar üzerinden gerçekleştirdiği yayınların kapsamı, yukarıda saydığımız sıkıntılı alanların meşruiyet problemlerini kapsamakta olup, fotoğrafın Osmanlı coğrafyasındaki gelişim çizgisini takip etmektedir. 2015 yılında Ethem Eldem, Bahattin Öztuncay ve Zeynep Çelik'in hazırladığı

'Camera Ottomana: Osmanlı İmparatorluğu'nda Fotoğraf ve Modernite 1840-1914' isimli eser ile (Eldem vd. 2017) fotoğraf sanatının dünyadaki gelişimini takip ettikten sonra Osmanlı'daki fotoğraf stüdyolarının coğrafi dağılımı ile birlikte modernleşmedeki örneklerine temas edilmektedir.

Çalışmanın inceleme noktalarından biri olarak evrensel fuarların yer alması, Servet-i Fünûn dergisinden temsilci gönderilmesi ve görsellerle bir arada haberler yapılması, sultanın meşruiyetine ve devletin varlığına yönelik hasta/ölü adam algısını tersine çevirmeye çalışılması belirlenmiştir. Öyle ki 1900 Paris Evrensel sergisini 50 milyon kişi ziyaret etmiştir. Dünyanın her yerinden gelen bu katılımcısı yoğun evrensel sergilerde, Osmanlı kumpanyası örnekler titizlikle incelenerek ve hazırlık yapılarak yer almış ve yoğun bir ilgi görmüştür.

Servet-i Fünûn dergisinin imtiyaz sahibi ve müdürü olarak Ahmed İhsan, o dönem için yeni olan fotoğraf tekniğinin Avrupa'dan getirtilmesinde büyük mali desteğe ihtiyaç duyduğunu, bunda da II. Abdülhamid'den sıklıkla yardım gördüğünü belirtir. Kendi hatıralarından okuyacak olursak;

"Servet-i Fünun'un kırk yıldır yaşaması, Türk okurlarının kendiliklerinden gazetemizi satın almış olmasıyla sağlanmış değildir, burada çeşitli etkenler vardır. Bunların başında Servet-i Fünun çıktığı zaman Abdülhamit'in resimli gazeteye ilgi gösterip bize dâhiliyeden ödenek verdimiş olması unutulmamalıdır. Ondan sonra matbaamızın kuruluşu ve yavaş yavaş sanayi alanında gelişmesi, Servet-i Fünun'a büyük arka olmuştur." (Ahmed İhsan, *Matbuat Hatıralarım*, s. 104, 1993)

1891 yılından 1944 yılına değin 50 yılı aşkın süre yayın yapan derginin 1891-1909 yılları arasındaki sayılarını incelediğimizde, edebi yönünün güçlü olması ile devletin yeniliklerinin ve/veya gelişmelerin hemen tümü dergide yer almış, resmi gazete olarak Takvim-i Vekâyi'nin kuru ve resmi dilinden uzak, aksine daha renkli ve zengin içeriği ile okuyucusunun karşısına çıkmıştır. Servet-i Fünûn güzel sanatlardaki öğrencilerin resim eserlerine genel olarak hemen her sayıda yer vermiş, hatta o dönem için epey cesur diyebileceğimiz tabloları da yayımlamaktan geri durmamıştır. Son dönem Osmanlı modernleşmesinin izlerinin sıkça yer aldığı zengin bir görsel içeriğe sahip olması

nedeniyle Servet-i Fünun dergisi bu alanda önemli bir referans kaynağı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Görselliğin Temsil Gücü

19. yüzyıl modern teknolojinin gelişimi ile muhtelif alanlarda yaşanan ilerleme, imparatorlukların idari yönetimi altındaki milletlerin daha kolay denetlenmesini ve belirli bir düzenin tesisi/merkezleşmesini sağlamıştır. 17. yüzyıldan başlayan erken dönem merkezleşme hareketleri 18. yüzyılda eğitim sisteminde Fransa'nın model alınması ile belli bir aşamaya gelmişti (Quaert, 2002:74). II. Abdülhamid dönemi 19. yüzyıl Osmanlı devlet bürokrasisi, modern merkezleşmesinin (ve doğmakta olan dünyevileşme inisiyatiflerinin) alt zemini oluşturacak uzman memurlara ve bu uzmanlığı sağlayabilecek eğitim sistemine ihtiyaç duymuştur (Haj 1991:54). Bu merkezleşmeyi sağlayan unsurlara ise, telgraf hatlarından posta hizmetlerine, demir yolları/karayolları dolayımında köprülerin, limanların ve kanalların ortaya çıkması, haritacılığın gelişimi, kentlerdeki anıtlar, modern idari binalar ve saat kulelerinin ortaya çıkması gibi altyapı yatırımları yardımcı olmuştur. Yukarıda bahsi geçen tüm bu ilerlemeler aydınlanmanın-modernleşmenin birer maddi göstergeleri hali-ne gelmiştir.

Avrupa imparatorluklarının fiziki görünümünde büyük değişim ve dönüşümü beraberinde getiren modernleştirici teknik adımların, 19. yüzyıla geldiğimizde hala geniş topraklara sahip olan Osmanlı İmparatorluğu bünyesinde ortaya çıkan yapılar üzerinde farklı anlamlar taşıma kapasiteleri göze çarpmaktadır. Kamusal mekânlardaki yapıların bir araya gelmesi ile milletler sistemi içerisindeki kesimi bir arada tutma gayreti, merkezi denetimi desteklemekteydi. (Çelik 2012:11). Oluşturulması istenen algının amaçlı ve seçici olacağı, görmenin de son derece etkin bir uğraş olduğunun bilincinde olan İmparatorluk idarecileri bütün bunları göz önünde tutarak, gerekli araçların belirlenmesine özen göstermişlerdir (Arnheim 2012:35). Büyük oranda görsel kültür üzerinden inceleyeceğimiz araştırmamızın bu bölümünde, görsel meşruiyet kanalları için seçilen örnekler ve alt anlamlarını açıklamaya çalışacağız.

Fransız Bilimler Akademisi tarafından 1839 yılında, Fransız bilim adamı Louis Jacques Mandê Daguerre'nun fotoğrafı icadı (1787-1851) duyurulmuş, bu yeni icat ile Daguerre hareketsiz nesnelere görüntülerinin hassas cam ve-

ya plak üzerine işlemlerini başarmıştır. Bu icadın adı da, buluş sahibi ile uygun bir şekilde Daguerrereotype olarak adlandırılır. Çok kısa bir süre sonra hareketli nesnelere de fotoğraflanabiliyor olması dolayısıyla savaş alanlarından özellikle de Kırım Savaşının (1853-1856) Türk, Rus, Fransız ve İngiliz ordularının durumlarını gösteren sayısız fotoğrafın gazete ve dergi sütunlarına taşınmasına olanak vermiştir. Alışıldık resimsiz-metin içerikli gazetecilik anlayışının kökten değiştirilerek görsel temalı haberler, köşe yazıları kaleme alınmış, Osmanlı okur-yazarına sunulmuştur.

Osmanlı okuryazarı için tamamıyla yeni ve farklı bir deneyim sunan resimli dergi/gazete anlayışı ile tanışma, haftalık edebiyat dergisi Servet-i Fünûn sütunlarında belirmeye başlaması ile olmuştur. 1890 yılında yayımlanmaya başlayan derginin ilk sayılarından itibaren bol miktarda görsel ile görsele endeksli olarak tanımlayıcı açıklamalarla dolu şekilde, 19. yüzyılın litografik baskı tekniklerinin sınırlı kullanımı ile imparatorluk coğrafyasında ilk defa bu ölçekte ve yoğunlukta bir içerikle Osmanlı okuryazarının tanışmasını sağlamıştır. *Servet-i Fünûn* dergisinin devamında *Ma'lumat* ve *Medeniyet* dergileri de aynı çizgiyi sürdürür nitelikte yayınlar yapmışlardır (Baykal 1990:133).

Dergi ve gazetelerde litografik baskı ile fotoğrafın yer almasının devamında broşür, poster ve posta kartlarında da kullanımı ile daha geniş bir kesime çok daha farklı ve zengin görsellerle hitap eder olmuştur. Muhakkak ki dergi ve gazetelerin görüntü odaklı işleyiş mantığı, görsel imgelem temelinde bir okuyucu kitlesinin oluşumunu ve katılım düzeyini sağlamıştır. Bunun yanı sıra geçmiş algısı ve tarihsel bilincin oluşmasında, önceki dönemlerin oluşturduğu sözlü tasavvurların aksine artık imaj temelli bir tarihsel bilincin yükselişe geçtiği görülmüştür. (Ersoy: 2016:331).

Amatör anlamda diyebileceğimiz fotoğraf çekimi ile imparatorluğun anıt yerleri, yerel kıyafetli Müslim-gayrimüslim tebaası, mezarlıkları, sokak yaşamı ile kahvehaneleri, tarihi yerleşke fotoğraflarının çekilerek dergi/gazetelerde yayınlanma süreci başlamıştır. Bu türden gelişmelerin haber yapılmasıyla duyurulmasının da önü açılmış, *Ceride-i Havâdis*, *Tasvir-i Efkâr* gibi gazetelerin haber sütunlarını söz konusu resimler doldürmüştür (Koloğlu 1992:8). Kırım Harbi esnasında Osmanlı topraklarına akın eden Avrupalı ga-

zeteci ve fotoğrafçıların çektiklerinin posta kartı yoluyla imparatorluğa girişi, yabancı basında bol bol yayınlaması ile de görsel temsiliyet ve araçlarının geniş yer bulmasını sağlamıştır. Öyle ki Osmanlı toprakları, Avrupa'nın çeşitli ülkelerinden gönderilen fotoğraflara açıldığını ve bunun bir takım menfi örneklerle dolu olduğunu belirten Tasvir-i Efkâr'ın 45 numaralı sayısındaki (Aralık,1862) metinde belirtilmiştir. Sadeleştirilmiş şekli aşağıdaki gibidir;

Geçmiş üzücü olayların kahramanlık resimleri arasında birkaç Müslümanı bir asi gayrimüslimin elinde yenik şekilde gösteren bazı resimleri, saltanatın başkentinde dükkânlara ve köşe başlarına asılmış olarak rastlanmaktadır. Ve galiba bunlara etkisiz gözüyle bakılmaktadır. Hoşgörüyü bakılsa bunlar zaten ailemizin bir kısmını hazin bir anı ve bir kısmını cesaretlendirici ve kıskırtıcı olmak üzere yapılmış fesat örnekleri olduğundan halk tabakası üzerinde zararları elbette kitaptan daha fazladır. Çünkü Osmanlı ülkesine giren kitabı herkes okuyamaz ama böyle resimler mutlaka her görene bir türlü etki yapar zannundayız ki, bu konudaki düşüncelerimizi nefsimizde tecrübeyle bu yazıyı yazdık.

Şekil 2:Eski bir kartpostalda Şam'daki anıtın üst kısmında Yıldız Camii maketi görülmekte. Turistler için şehri gezdirmek üzere bekleyen at arabaları. Anıttan yüksek binanın yer almayışı da gözden kaçmıyor. Anıtşehrin kalbi denebilecek merkezi bir konumda bulunmakta.

Görselliğin yayılması ve görsel bilincin oluşmasının önünde bir takım engeller olagelmıştır. Buna sebep olarak özellikle resim sanatıyla tasvir ve betimlemenin İslam medeniyetinde yasaklanmış olması gösterilmiştir. II. Mahmud, Osmanlı İmparatorluğu toplumları içerisinde Müslüman tebaanın resme karşı takındığı tutumun farkında olarak, o dönem için cesur diyebileceğimiz adımlar atmış, kendi resmini devlet dairelerine astırmıştır. Bu alanda daha sonra yaptığı yenilik ve değişimlerden ötürü kendisine ‘gâvur sultan’ diyerek tepki gösterilmiştir. Batılı hükümdarların kendi resimlerini devlet dairelerine astırmaları ve hediye ettiklerini bilen Sultan II. Mahmud da kendi resmini taşıyan *Tasvir-i Hümayun* adını verdiği nişanı en sadık bildiği devlet adamlarına kendi elleriyle takdim etmiş ve boyunlarına asmıştır (İnce 2017:438).

Gelen eleştirilere rağmen geri adım atmayan sultan, yaptırdığı resmini devlet dairelerine astıran ilk sultan olmakla birlikte, Selimiye, Râmi ve Taksim kışlaları ile Mekteb-i Harbiye ve Bâbîâlî’ye de törenlerle kendi resmini astırmıştır (Özendes 2013:30). II. Mahmud’dan sonra gelen Sultan Abdülmecid ve Abdülaziz, resimlerini devlet dairelerinde sergilemeye devam ettirmiştir. Sultanların böyle bir uygulamaya gitmeleri ile kamusal alanda imparatorluğun kendisini her renkten tebaasına hissettirmeyi hedeflediğini de anlamaktayız.

Osmanlı İmparatorluğu’nda toplumsal grupların Batılı büyük devletlerin desteği ile giderek siyasallaşması, bu grupların artık geleneksel idare şekilleri ile yönetilemeyeceği kanısını güçlendirmiştir. Bir diğer ifadeyle devletin meşruiyet aracı keskinleşerek, daha önce belirmemiş farklı araçlarla sembolik, ideolojik ve fiziki araçlara gereksinim duyulmuştur. Kamusal alanda dönemin sultanının resminin sergilenmesi ile devletin görünürlüğünün artırılması, iktidarın yönetici erkinin vurgulanması gibi hedefler amaçlanmıştır.

Araştırmamızda yakından inceleyeceğimiz Sultan II. Abdülhamid, gerek resim sanatının gerekse de icadı sonrası fotoğrafın yaygın kullanımına yakın alaka göstermiş, kurduduğu fotoğrafhanelerden azami ölçüde istifade etmiştir. Tahsin Paşa’nın hatıralarında not düştüğü şekliyle söylersek; “Her resim fikirdir. Bir resim yüz sahifelik yazı ile ifade olunmayacak siyasi ve hissi manaları telkin eder. Onun için ben tahrirî münderecatlarından ziyade resimlerden istifade ederim” (Tahsin Paşa 2010:356). Öyle ki Sultan Hamid 1876-1909

yılları arasında Yıldız'da sonradan inşa ettirdiği sarayından pek nadir çıkmış fakat görevlendirdiği saray fotoğrafçıları ile 35 bine yakın fotoğraf çektirerek, Osmanlı imparatorluk topraklarının tarihi, kültürel, ekonomik ve sanatsal yönü yüksek zenginliklerini kayıt altına aldırılmıştır. Fotoğraf sanatının bütün imkânlarından faydalanarak hazırladığı fotoğraf koleksiyonlarını British Museum ile Amerikan Kongre Kütüphanesi'ne göndermiştir. Ayrıca mahkûmların da fotoğraflarını çektirerek kayıt altına aldırması ile kurumların farklı amaçlar gütsede bir anlamda modernleşmesine katkıda bulunmuştur. Sultan II. Abdülhamid dönemi görsel temsiliyet alanlarında vurgulanmak istenen, gerek tabiiyeti altındaki Osmanlı halklarına gerekse de Avrupalı devletlere karşı meşruiyet bunalımının aşılması, yenilenmiş modern bir Osmanlı İmparatorluğu imgesini vurgulamak ve de zayıflayan Osmanlı imgesini güçlendirmektir.

Şekil-3. "İslam Kadınları âleminde bir mühim içtimaî değişim" alt başlığıyla yayınlanan Servet-i Fünun kapağı. (sy. 1191, 9 Cemaziye'l-evvel 1332)

Basın Tarihimize Servet-i Fünûn Dergisi

19. yüzyıl sonu ile 20. yüzyılın ortalarına kadar (1891-1944) yarım yüzyıla yakın bir süre, Türk kültür ve edebiyat hayatının önemli tartışma ve bilgilendirme mecralarından biri haline gelen Servet-i Fünûn dergisi, ilk sayısını 27 Mart 1891’de çıkarmıştır. Gerek baskı tekniğindeki farklılık gerekse de içeriği ve mizanpajında görülen öncülükle Türk basın tarihinde ayrı bir yere sahip olan Servet-i Fünûn dergisi, yetiştirdiği yeni edebi kalemler ile gündeme getirdiği konu ve yaklaşımlarla da yoğun ilgi toplamıştır.

İstanbul’da Nikolaidis’in çıkardığı Servet gazetesine ek olarak çıkmaya başlayan bu gazete, daha sonra Mabeyinden dönemin basın ve yayın kuralları çerçevesinde izin ister, Servet-i Fünûn ismi uygun görülerek tezkire alır (Andı 2006:534). Derginin ilk sütununda yer alan imtiyaz sahibi olarak Nikolaidis’in adı daha sonra yerini Ahmed İhsan’a bırakır.

Basın-yayın hareketlerinin 1891 yılı çizgisine baktığımızda oldukça hareketli, bol sayılı tartışmalı bir dönemin olduğunu görürüz. Yayın sayısındaki artış ve dergi-gazete üzerinden yürütülen fikrî tartışmalarının yanı sıra sosyal ve iktisadi/ekonomik gidişatla ilgili basın halkın haberdar edilmesinin tek aracı haline gelir. Bunun gayet farkında olan imparatorluk yönetimi, Maarif Nezaretî’ne bağlı olarak kurulan Encümen-i Teftiş ve Muayene Dairesi ile basını kontrol etmek ister. Ahmed İhsan, hatıralarında dönemin yayın hayatındaki bolluğa şu şekilde dikkat çeker:

“1883-1889 yılları arasında Osmanlı’da ilk defa risale bolluğu oldu. Maarif Nezaretî’nde kurulmuş ve içinde çok değerli âzâları bulunan Encümen-i Teftiş ve Muayene dairesi bu risaleleri inceler ve izin verirdi. Dediğim yıllarda, henüz Abdülhamid devrinin Bâbîâli dâhiliyesinde kurulan sansür usulü sertleşmemişti. Edebî ve ilmî risaleleri meşhur Münif Paşa’nın nâzırı olduğu Maarif iyi karşılar ve korurdu. İşte bu koruyuş dediğim tarihte ilk risale bolluğunu yapmıştır.” (Servet-i Fünûn 1936:322).

II. Abdülhamid’in maddeten destekleriyle Avrupa’dan klişeci getirterek destek verdiği ve diğerlerinden farklı görünümüne sahip olan Servet-i Fünûn, ilk yılında Ahmed İhsan’ın yanı sıra Ahmed Râsim, Nâbizâde Nâzım, Mahmud

Sâdık, Ali Ferruh, Emrullah Efendi, Besim Ömer gibi imzalar yer alır. 1893'ten sonra Hâlid Ziya'nın (Uşaklıgil) hikâyeleriyle birlikte Alexandre Dumas, Alphonse Daudet, François Coppée, T. de Banville, Jules Verne ve Paul Bourget gibi Batılı önde gelen yazarların eserlerinden tercümelere de yer verildiği görülür (Parlatır 2011:574).

Servet-i Fünûn dergisinin en önemli özelliklerinden birisi de, çalışmamızla yakından alakalı olan "musavver" serlevhasıyla, yani resimli olarak yayımlanıyor olmasıdır. Dönemin baskı tekniğinde yeni sayılan bu özelliğin altyapısını sağlamakta zorlansa da Avrupa'da gazete baskısının gelişimini kendisi bizzat inceleyerek 'çinko üzerine kimya sanatı ile hak sanatını' öğrenerek yurda dönen Ahmed İhsan, resimli yayın yapma ülküsünü gerçekleştirir.

Şekil-4. Servet-i Fünûn dergisinin 1891 yılı ilk nüshasının kapağı. (Milli Kütüphane-Gazete Koleksiyonu.-Ankara)

Bir Temsil Aracı Olarak Servet-i Fünûn

Osmanlı modernleşmesinin temel dinamiklerinden olan, Batılı büyük devlet idarecileri ve kamuoyu nezdine devletin bir bütün olarak hızlı bir şekilde ve önlenemez biçimde modernleştiği mesajını iletmek isteği, fotoğraf ve kartpostal gibi görsel iletişim araçlarının etkin kullanımı ile basında ve/veya diğer enformasyon araçlarında kullanımını getirmiştir. Bu durum aynı zamanda içerisinde birçok karışıklığı/karmaşık problemleri de beraberinde getirmektedir.

Batılı gözlemcilerin klasik dönemden beri Osmanlı İmparatorluğu'na olan oryantalist ve egzotik diyebileceğimiz meraklarını gidermenin yolu, birçok tuzağa düşülecek ayrıntıları barındırmaktaydı. Doğu'yu baştan yaratmanın formülize edilmesinin (Said 2016b:416) bir adımı olan adı konulmamış oryantalizmin farkında olan Sultan II. Abdülhamid, Amerikan Kongre Kütüphanesi'ne 1893'te 1.819 fotoğraf ve 51 albüm içeren dosyayı göndermiştir. Ertesi sene British Museum'a da aynı sayıda gönderdiği albümlerle birlikte, Yıldız Sarayı Arşivi'nin İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi'ne devredilen 33.000 fotoğrafla 500 albümlük arşivi çok önemlidir. Bütün bu faaliyetleri Said'in ifade ettiği gibi (Said 2016a:5) Doğu'nun Batı tarafından kendisine dayatılan oryantalist siyasi öğretiyi kırma çabaları olarak değerlendirmek mümkündür.

Şekil 5: Sâye-i ma'mûriyet-i Hazret-i Sultanîde Siroz'da (Serez) müceddeden inşa ve küşad olunan daire-i hükümet (Servet-i Fünûn, s. 401, 1314-11-05)

Bu fotoğraf koleksiyonlarının seçiminde özel olarak görevlendirdiği fotoğrafçıların eserlerini tek tek inceleyen sultan, gönderilecek örnekler kendisi bizzat karar vermiş, ciddi mesai harcayarak bir kısmını da elemiştir. Albümlerin hitap ettiği kitleyi/kesimi çok iyi bilmekteydi. Çünkü takip ettiği Avrupa/Amerika ve Rus basınında ilerlemenin görüngülerinin neler olduğunu iyi gözlemlemiştir. Bons pour l'Occident (Batılılar için uygun) görüntülerin seçimine karar verdikten sonra, Osmanlı coğrafyasındaki gelişmeyi ortaya koyan köprü, hastane ve hastalar, kışla, askeri uniformaları içerisinde komutan ve askeri birlikler, okul ve öğrencilerin muntazam hallerini gösteren fotoğraflar seçilmiştir. (Eldem vd., 2017, s.120)

O dönemde düzenlenen evrensel fuarların hemen hepsine katılım sağlamaya titizlik gösteren Osmanlı İmparatorluğu, her fuarda tutulan raporlarla doğru orantılı olarak, bir sonraki katılımın etkin olması için hiçbir masraftan kaçınmamıştır. Bunun için Fransız bir komiser tutulmuş olduğu gibi, gözlemcilerini de yabancılardan seçtiği olmuştur. Bu sergiler, imparatorluğun değişen ve modernleşen yüzünü sergilemenin en uygun yerlerinden biri olarak görülmekte ve sergilere gelen milyonlarca ziyaretçiye devletin değişen çehresini göstermesi bakımından özel bir öneme sahiptir.

Amerikan Kongre Kütüphanesi ile British Museum'a gönderilen fotoğraf albümleri, 1893 ve 1894 yıllarında gönderilmelerinden 1980 yılında yeniden keşfedilene değin geçen neredeyse bir yüzyıl boyunca tasarlandıkları/hedeflendikleri amacı yerine getirememişlerdir (Gülaçtı 2017:213). Yabancı devletlerin kütüphanelerine bu koleksiyonları gönderirken dar bir kesime hitap ettiğinin bilincinde olan Osmanlı yönetimi, diğer bir yol olarak evrensel sergileri fırsat olarak bilip imparatorluğun modernleşen yüzünü göstermeyi hedeflemiştir. Tahtta olduğu 33 yıl boyunca bu amacını, 1889 Paris Evrensel Sergisi, 1893 Chicago Evrensel Sergisi ve 1900 Paris Evrensel Sergilerine katılarak gösteren Sultan II. Abdülhamid, basın üzerinden bu hedefini çok daha etkili gerçekleştirebileceğine inanmıştır. Serveti Fünûn dergisi de diğer dergiler gibi Osmanlı yönetiminden aldıkları izin ve maddi destek ile ayakta durabiliyordu. Bunun bir diğer anlamı, sultanın yönlendirmelerine büyük oranda sadık kalacakları, eğer aksi istikamette bir durum olursa sansüre uğrayacakları, hatta kapatılabilecekleri gerçeğidir. Dönemin şartlarında kapatılma ile yayının kesintiye uğraması yerel basın için ciddi maddi kayıplara yol açmakta olduğu gibi okuyucu kitlesini yitirme gibi durumlar doğurduğunu da gözden kaçırmamak gerekir. Bu yönleme sık sık başvuran Sultan II. Abdülhamid, yabancı postanelerin dokunulmazlığı nedeniyle yurt dışından getirilen gazete ve dergiler üzerinde pek fazla etkili olamıyordu. Uluslararası basın üzerinden gelen eleştiriler ve diasporadaki Türk basını üzerinden gelen eleştirilerin Osmanlı topraklarına girmemesi için başvurduğu belli bazı yöntemler, oluşturmaya çalıştığı sistem içerisinde gedikler açılmasına neden olmaktaydı.

Evrensel Sergilerde Görsellik ve Temsiliyet Boyutu

19. yüzyılın başlarında Avrupa'nın başkentlerinde görevlendirilmek üzere gönderilen diplomat sayısı giderek artmıştır. Bu da İmparatorluğun diğer ülkelerde elçilikler açmanın önemini farkına vardığını gösterir. Bununla ilintili olarak ilk öğrenci kâfilesi Paris'e 1883 yılında gönderilir ki bu tarih Mısır valisi Mehmed Ali Paşa'nın öğrenci göndermesinden yedi yıl sonrasına teka-bül etmektedir. İmparatorluk, artık dağılmanın eşiğine gelmiş, kendini savunabilecek güçte de olmadığından, ayakta kalmaktan ziyade diplomatik kanallarla temsiliyetin/görünmenin arayışları içerisine girmiştir. Osmanlı bürokrasisini 19. yüzyılda meşgul eden konuların başında görsellik ve temsiliyet olgusu gelmektedir.

Batı Avrupa dünyasında 19. yüzyılda meydana gelen sınâi ve teknolojik ilerlemeler, bu devletlerin hammadde kaynağı sağladığı milletlerin ürünlerini sergilemek ve tanınırlıklarını artırma isteğini de beraberinde getirmiştir. Ekonomik ve siyasi gelişimini sürdüren Batı'nın, bu üstünlüğünü koruma altına alma düşüncesinin belirleyici olduğu farklı bir döneme gelinmiştir. Sömürü altına alınan devletlerin milletlerini yakından tanıma isteği, kültürler hakkında bilgi toplama amacı ile birlikte evrensel sergilerin düzenlenmesinde belirleyici olmaya başlamıştır (Çelik 2005:2). Bunun yanında, emperyalizmin 19. yüzyılda tüm dünyaya tahakküm eden yapısının yalnızca ekonomik (sömürge) çıkarlarının sürdürülebilir olmasının çok yüksek maliyetlerle gerçekleştiği bilinen bir olgudur. Sömürge haline getirmenin artık farklı gerekçelere ihtiyaç duyduğu, bu yöndeki çabaları yüreklendirmek için 'ahlaki' bir gerekçeye ihtiyaç duyulduğu olmuştur (Ferro 1978:11). 19. yüzyılın ortalarından başlayarak devam eden ve milyonlarca insanı büyük şehirlere toplayarak ziyaret etmelerini, propaganda malzemelerinin bolca kullanılarak gerçekleştirilen evrensel sergiler 'ahlaki gerekçeyi' sunmanın yollarından biri olarak da görülebilir.

1851 yılında Londra'da gerçekleşmeye başlayarak geleneksel hâle gelen evrensel sergileri Osmanlı sultanları ve devlet adamları bir fırsat olarak görmüş, Avrupa başkentlerinde bu tür sergilerle varlık gösterebilmek, temsil edilerek büyük devletler arasında yer aldıklarının mesajını, sergi katılımcısı milletlere göstermek istemişlerdir. Mısır hidivinin de imparatorluğa bağlı bir vali olduğunu göz önünde tutarak diyebiliriz ki, 19. yüzyıl devletler nezdinde

Müslüman olarak temsil edileni sadece Osmanlı İmparatorluğu'dur. Dolayısıyla, Avrupa başkentlerinde başvurulabilecek gerek diplomatik, gerek ticari, gerekse de II. Abdülhamid'in gerçekleştirdiği yöntemlerle basın alanındaki temsiliyetin altında yatan niyet okumasına baktığımızda, müstemleke olmayan tek Müslüman devlet olarak, güçlü bir modern dünyada yer alma isteğini görürüz.

Cezayir 1529 yılındaki fethinden 1830 yılında işgaline kadar Osmanlı sınırlarında kalmış, 1830'dan itibaren Fransa'nın işgali ile evrensel sergilerde Cezayir'e ayrıcalıklı yer verilip özenli bir pavyon hazırlanmıştır (Çelik 2005:8). Aynı şekilde Tunus sömürge haline getirilip işgal edildikten sonra 1889 ve 1900 evrensel sergi pavyonlarında yer edindi. Cezayir ve Tunus'a sağlanan bu ayrıcalıklarda diğer milletlere verilmek istenen mesaj, Fransız sömürgesi olduğu takdirde diğer milletlere karşı sunum/takdimde profesyonel destek verileceğidir.

Evrensel fuarlar Osmanlı İmparatorluğu'nun, Avrupa devletlerindeki sanayi ve teknik ilerlemenin boyutlarını görmek ve ileri adım atmak üzere raporlar tuttuğu, özel toplantılarla neler yapılabildiğinin arayışları olarak okunmalıdır. Bu sebeptendir ki bütün büyük fuarlara Osmanlı yönetimi katılmıştır; birincil amacı olarak sanayi ilerlemelerini Osmanlı'ya taşıyarak yerleştirmek, yaygınlaştırmakla birlikte devletin modern dünyada temsiliyetini sağlamak olmuştur.

Sultan, İstanbul'un karmaşık ve dar sokaklarının durumuna yönelik Avrupalı seyyahların eleştirilerine bir yerde katılır ve Paris sefiri Salih Münir'e kamusal alanların ve meydanların elden geçirilmesi, genişletilmesi için bir mimar bulmasını ister. Salih Münir'in tercihi, 1878 Sergisi için Paris Kent Pavyonu ve 1889 Champ de Mars'taki sanayi sergisini hazırlamış, 1900 sergisinin de baş mimarlığına atanan Joseph Antoine Bouvard'dır. Bu tercih bile başlı başına Sultan Abdülhamid'in ve doğul olarak Osmanlıların evrensel sergilerden nasıl büyüldüğünü/etkilendiğini gösterir.

Şekil-6. 1851’de Evrensel Sergi için Hyde Park’ta inşa edilen Kristal Sarayı, 1936 yangınında tamamen yok olmuştur.

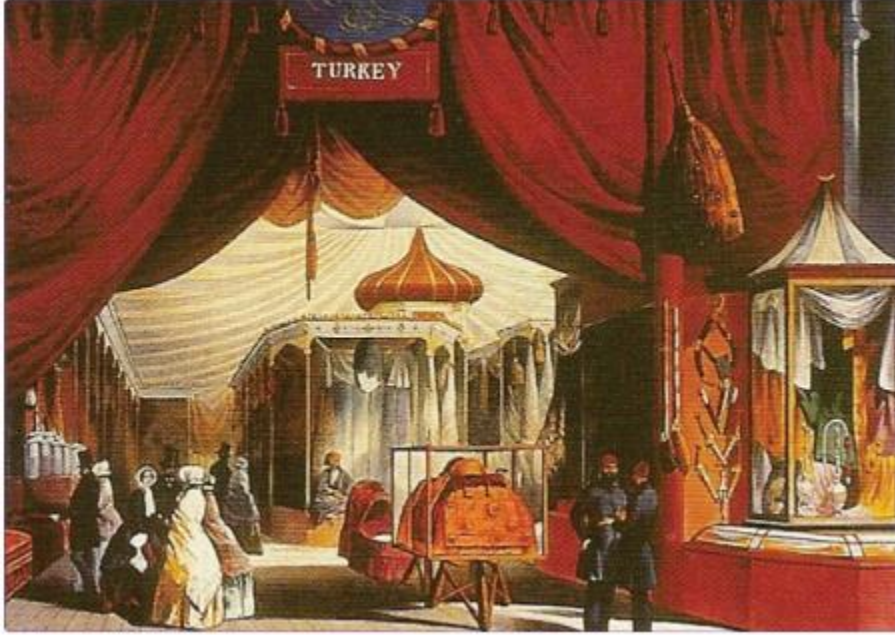
Sanayi devrimini büyük başarı ile gerçekleştiren ve yönetimi altına aldığı devletlerin genişliği ve sağladığı hammadde zenginliği ile Britanya İmparatorluğu, tüm ulusların ürünlerini sergilemek üzere düzenlenecek bir evrensel sergi fikrini tüm dünyaya duyurur. 1851 yılında Londra’da gerçekleştirilen birinci evrensel sergi, bu program için inşa edilen Chrystal Palace’da halkın beğenisine sunulur. Sergi süresince çeşitli yarışmalar yapıp en iyi eser kategori değerlendirmelerinde ödüller (madalyalar) dağıtılır. Osmanlı İmparatorluğu da bu sergi için iki yüz sandık içerisinde tarım ürünleri ve mamulleri gönderir fakat firkateynin gecikmesi ile ancak açılış sonrasına malzemeler sergi alanına ulaşır.

Kraliçe Victoria’nın açılışını yaptığı evrensel sergide, dönemin üstün sanat eserleri ile teknolojik yenilikler birlikte sergilenmiştir. Sergi, 9 ay boyunca açık kalmıştır. Kartpostallarla günümüze dek gelen resim/çizimlerde dikkati

çeken husus, serginin orta kısımlarına konumlandırılarak yanlarına serpiştirilen heykel/büstle tarihi simge değeri yüksek olanlardır. Fuarın tasarımında bağımsız ülkelerin sergi alanlarına yer verilmemiş olup ulusal mimari temsili ön plana çıkmamaktadır. İki kat olarak planlanan serginin tamamı camdan olmasıyla her iki katın tümünde ışığın yardımıyla görünürlüğün arttığını görüyoruz. 19. yüzyılın ortasında önemli bir katılımcı sayısına, 6 milyona ulaşan sergide aynı zamanda ciddi bir gelir de elde edilmiştir.

Şekil-7. Bağımsızlığını ilan eden Yunanistan'ın hemen yanına konumlandırılan Türk pavyonu. (British Library 1851)

Şekil-8. Fuarda sergilenen Türk ürünlerinin bulunduğu yeri içten gösteren şekle baktığımızda pastel renklerin yoğunlukla tercih edildiği görülür.¹ (Ergüney ve Pilehvarian 2015:229).

Evrensel sergilerin ikinci ayağı, Fransa'nın başkenti Paris'te Champs Elysées'de inşa edilen Endüstri Sarayı'nda 1855'te yapılır. İlkine göre daha fazla katılımcı (yirmi bin) ve ziyaretçiyi (yedi milyon) ağırlayan sergiye Osmanlı ürünlerinin sayısı da 2.5 katına ulaşmıştır.

Çalışmamızın bu kısmında, imparatorluğun yabancı uluslarına yönelik en önemli etkinliği olan evrensel sergilere katılımını etraflıca ele alıp incelemeye çalıştık. 1863 yılında gerçekleşen Sergi-i Umumi-i Osmanî, 1867 Paris Dünya Fuarı ve 1873 Viyana Evrensel Sergisi'ne her türlü fedakârlığı gösterecek katılan Osmanlı Devleti, bir önceki fuar katılımından temsiliyet anlamında

¹ (Çift örgülü ipek ve metal ipliklerle pamuklu beze işlenmiş... Bugün Victoria ve Albert Müzesi'nde bulunan bu havlunun dokuma biçiminin, pavyonu ziyaret eden Manchester fabrikatörleri tarafından fuar sonrasında taklit edilip sinai dokumayla imal edildiği de müze kayıtlarında yer almaktadır.)

yeni beceriler kazanarak, kimi zaman yabancı sergi komiseri eşliğinde kendi varlığını uluslararası camiada göstermeyi bilmiştir. II. Abdülhamid döneminde gerçekleşen sergiler de dâhil, 1889 Paris, 1893 Chicago ve 1900 Paris Evrensel Sergilerine Osmanlı yönetimi diğerlerine göre daha fazla hazırlıklı olarak katılım sağlamanın yollarını aramıştır.

Sonuç

Basın tarihimiz açısından önemli gelişmelerin yaşandığı bir dönem olan II. Abdülhamid devrini incelemeye çalıştığımız bu çalışmada, II. Abdülhamid ve Bâbîâlî'nin basın faaliyetlerinden azami ölçüde yararlanma çabasında oldukları anlaşılmaktadır. Sultanın kendisinden önce devraldığı mirasa yönelik yaptığımız incelemede, önceki dönemlerde basında görsel temsiliyetin neredeyse yok denecek kadar az yer aldığı ve basına getirilen sınırlılıkların daha o dönemde başladığı, matbuat yasakları ile kısıtlayıcı önlemler alındığı görülmüştür.

Sultanın kendi döneminde basın üzerinde denetleyici ve yönlendirici etkisini sürdürdüğünü ve bu diaspora vasatında dahi Türk basınının filizlenmeye başladığı anları daha o dönemden görebilmekteyiz. Diğer taraftan meşruiyet sorununa karşı savunma refleksi olarak başlayıp daha sonra temsiliyete dönüşen görsel malzeme kullanımını ele aldığımız bu çalışmada kamusal alana ait görsel olguların ve o dönem için heyecan uyandıran evrensel nitelikteki sergilerin titizlikle hazırlandığını ve bunların ilan edilmesi için basının aracı kılındığı açık bir şekilde görülmektedir. Servet-i Fünûn dergisinin incelenmesinde gerek kamusal alanda okuyucusunun üzerinde devletin ağırlığını hissettirmesi, gerekse de devletin toparlanma içerisine girdiği, büyük projeleri hayata geçirerek uluslararası camiada kendisine alan açmaya çalıştığı işlerin yer aldığı örnekler ön plana çıkmaktadır.

'II. Abdülhamid dönemi basın hayatında görsel yenilik ve görsel hâkimiyetin analizi' başlıklı çalışmamız, fotoğraf sanatının gelişimi dolayısıyla görsel bilince yönelik atılacak yenileşme faaliyetlerinin daha etkili olacağı düşüncesi, sultanın henüz şehzade iken gerçekleştirdiği Avrupa seyahatinde farkına vardığı bir düşüncedir. Döneminin yabancı büyük siyasetçileri ve devlet adamları tarafından da keskin zekâsı ve gözlem yeteneğine dikkat çekilen padişah, Avrupa'da gözlemediği yenilikleri ve modernleşme adımlarını kendi ülkesi-

ne getirmeye çaba göstermiştir. Bunun için yabancı şehir planlamacılarına tarihî yarımadanın büyük ölçekli haritalarını çıkarttırmış, yeni köprü ve fünü-küler yaptırmaya dönük çizimler istemiştir. II. Abdülhamid, imparatorluk topraklarının genişliğinden dolayı yönetimde yaşanan zorlukları ve imara yönelik eksiklikleri gidermek için gerekli olan faaliyetleri hızlıca hayata geçirmeye çalışmıştır. Telgraf hattını genişleterek ilk zorluğu aşmayı denemiş, ordu birliklerinin maaşlarına düzen getirerek askeri boşluğu gidermeye çalışmıştır. İmar faaliyetleri olarak kendi adıyla anılacak hastane, mektepler, köyler kurmuş; yönetim binaları, sebiller, fabrikalar yaptırarak devleti dönüştürücü ve tebaasını rahatlatıcı bir dizi adımlar atmıştır.

II. Abdülhamid, Düyûn-ı Umumiyye'nin kurulması ve büyük devletlerin baskıları ve sınırlamaları ile oldukça zorlu geçen sultanlık döneminde yaptığı tüm yenilikleri ve iyileştirmeleri, toplumsal düzeyde var olan zenginlikleri de dâhil ederek özel fotoğrafçılar tutmak yoluyla fotoğraflanmasını sağlamış ve bunları kayıt altına almıştır.

İmparatorluğun dört bir yanından topladığı fotoğrafları yalnız kendi uhdesinde tutmamış, söz konusu resimleri ABD Kongre Kütüphanesi ile British Museum'a hediye olarak göndermiş, uluslararası sahada kendi saltanatına olan yaklaşımlarını değiştirmeyi/dönüştürmeyi hedeflemiştir.

Çalışmamızın gerçekleştiği bu inceleme, çözümleme ve tartışma alanının nihayetinde elde edilen sonuçlar üzerinden diyebiliriz ki, Batılı büyük devletler özellikle Avrupa'daki imparatorluklar, güçlü ordu ve etkin ekonomi ile imaj çağına ayak uydurmuş, her alanda kendilerini ve güçlerini göstermeye özen göstermişlerdir. 19. yüzyılın en önemli özelliklerinden olan monarşik devletlerin, tek monark olarak Osmanlı hanedanını varsaymak hatalıdır. Fransız devrimi sonrasında imparatorlukların büyük yara aldığı kabul edilmekle birlikte, monarşik yönetim sistemi tüm Avrupa'da varlığını devam ettirmekteydi. Yönettikleri toplumların fertlerinden beklentileri olduğunu, pasaport uygulaması, demiryolları, hastaneler, evrensel fuarlar, fabrikalar, saat kuleleri ve nüfus sayımı gibi dönem için oldukça modern teknik adımlarla imparatorluklarını donatmışlardır. Kendilerine 'modern hükümdar' imajı vermenin yollarını kollayarak, hatta birbirlerinin faaliyetlerini takip ederek bir yarışa dahi girdiklerini izleyebilmekteyiz. İncelediğimiz Servet-i Fünun dergi-

sinin çağdaş pek çok hükümdar, kral/kraliçenin portre fotoğrafını ve hayatı ile ilgili haberlerini paylaştığını görürüz. Tüm bu çabaların varmayı hedeflediği noktayı, Müslüman bir hükümdarın tekilliğini koruduğu modern dünyada çoğunlukla büyük mücadelelerle kendisine yer açmanın, modern devlete uyarlanma sürecine katılımı olarak belirtebiliriz.

Devam eden bir diğer çizgi ise, derginin sayılarında görülen yabancı ülke tanıtımlarının giderek artmasıdır. Yabancı ülkelere gönderilecek muhabirlerin görevlendirilmesi ile modern şehir görünümünün olduğu fotoğraflarla süslenerek servis edilen derginin bu sayıların büyük ilgi gördüğü, yazı işleri müdürü Ahmed İhsan'ın giriş kısmındaki yazılarında saptanmıştır. Aynı bakış açısıyla, genişletilmiş meydan çalışmalarının yansıması olan yeni yapılmış alanlar, yönetim binaları, hastane, okul ve saat kulelerinin merkezde olduğu fotoğraflar paylaşılmıştır. Tüm bu bağlam göz önünde tutularak, çalışmanın dayanak noktalarından biri olan görselliğin hâkimiyetinin belirteci olan modern devlet algısının gerek kendi tebaasına gerekse de gayrimüslim ve dolayısıyla Avrupa devletlerinin temsilcilerine ispat etmeye yönelik bir olgu olarak ortaya çıkmaktadır.

II. Abdülhamid döneminde hilafetin Kureyş soyundan gelmesi gerektiği iddiasının Müslüman topluluklar arasında yüksek sesle dile getirilmesi bir başka ana problemi teşkil ediyordu. II. Abdülhamid, hilafet makamını kendisinden önce gelen sultanlardan çok daha fazla etkin kılmış, kutsal topraklara yönelik güvenlik ve hac ibadetini kolaylaştırmaya dönük adımlar atmıştır.

Ele alınan örneklerde de görülebileceği üzere basın faaliyetlerinin ve görselliğin de etkin kullanımıyla birlikte Osmanlı Devleti'ne yönelik oluşmuş olumsuz yargıların silinmesine yönelik bir propaganda faaliyetinin etkisi görülmektedir. Osmanlı Devleti'nin Batı toplumları içerisinde kendisi ile ilgili çıkan haberlerde Oryantalizm eliyle Doğu-Batı karşıtlığı üzerinden yüklenen imgeye karşı yine kendisine özgü görsel temsiliyetleri üzerinden direndiğini ve yeni bir imge oluşturarak daha modern bir devlet algısına dönüştürmeyi hedeflediği izlenebilmektedir.

Bu çalışma, Servet-i Fünûn albümleri ve uluslararası sergiler bağlamında görsel temsiliyetleri/faaliyetleri daha görünür kılmak yoluyla, Osmanlı Devleti'nin ilk elden kurumsal bütünlüğü içerisinde modernleşmeyi tamamlama-

ya ve kendini bir Batılı devlet gibi göstermeye yönelik faaliyetler içerisinde olduğunu ve bu yönde temsiliyet aracı kılan girişimlerini ortaya koyma amaçındadır. Sultan II. Abdülhamid basın üzerinden gerçekleştirdiği bu modernleşme hareketlerini bir anlamda idealize ederek kanıtlamanın yollarını aramıştır. Bu yönde çabalarla yer yer var olan gerçekliği yeniden kurgulayarak bir başka sürüm ortaya koymuş, Osmanlı Devleti'ne yönelik 'geri kalmış', 'ötekî' gibi imajlar yerine daha olumlu intibalar oluşturma gayreti içinde bulunmuştur.

Kaynakça

- Andı, Kübra (2006). Servet-i Fünun Gazetesi. *Talid Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*. 4(7):533-544
- Arnheim, Rudolf (2012). *Görsel Düşünme*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Baykal, Hülya (1990). *Türk Basın Tarihi 1831-1923*. İstanbul: Afa Matbaacılık.
- British Library (1851). The Great Exhibition at Crystal Palace. [http://www.bl.uk/learning/images/victorian/crystalpalace/large102733, no.35255,](http://www.bl.uk/learning/images/victorian/crystalpalace/large102733,no.35255) (Erişim tarihi 14.10.2019).
- Çelik, Zeynep (2012). *İmparatorluk, Mimari ve Kent (Osmanlı- Fransız Karşılaşmaları (1830-1914)*. İstanbul: SALT.
- Çelik, Zeynep (2005). *Şark'ın Sergilenişi*. İstanbul: Türk Tarih Vakfı Yayınları.
- Eldem, Edhem (2015). *Görüntülerin Gücü, Fotoğrafın Osmanlı İmparatorluğunda Yayılması ve Etkisi 1870-1914. Camera Ottomana Osmanlı İmparatorluğunda Fotoğraf ve Modernite 1840-1914*. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Ergüney, Yeşim Duygu ve Nuran Kara Pilehvarian (2015). *On Dokuzuncu Yüzyıl Dünya*

Fuarlarında Osmanlı Temsiliyeti. Megaron Journal. 10(2):224-240.

Ergüney, Yeşim Duygu (2015). *On dokuzuncu Yüzyılın İkinci Yarısında Dünya Fuarları ve*

Osmanlı Deoleti'nin Mimari Temsili. Doktora Tezi. İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi.

Ersoy, Ahmet A. (2016). Ottomans and the Kodak Galaxy: Archiving Everyday Life and

Historical Space in Ottoman Illustrated Journals, *History of Photography*. United

Kingdom: Taylor & Francis. 40(3): 330-357.

Ferro, Marc (1978). *Colonization: A Global History*. London: Routledge.

Gülaçtı, İsmail Erim (2017). *Fotoğraf Ve Propaganda İlişkisi Bağlamında Batılılaşma*

Propagandası Olarak II. Abdülhamid Armağan Albümleri. Doktora Tezi. İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi.

Haj, Rifa'at Abou-El (1991). *Formation of the Modern State: The Ottoman Empire, Sixteenth*

to Eighteenth Centuries. New York: Sunny Press.

İnce, Yunus (2017). II. Mahmud Devri Reformlarının Tebaa Tarafından Algılanışı. *Tarih*

İncelemeleri Dergisi. 32(2):427-457.

Koloğlu, Orhan (1992). *Basınımızda Resim ve Fotoğrafın Başlaması*. İstanbul: Engin

Yayıncılık.

Quataert, Donald (2002). *Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Özendes, Engin (2013). *Osmanlı İmparatorluğunda Fotoğrafçılık 1839-1923*. İstanbul: Yem

Yayın.

Öztuncay, Bahattin (2017). İstanbul'da Fotoğrafçılığın Doğuşu ve Gelişimi (Derleyenler:

Zeynep Çelik, Edhem Eldem). *Camera Ottomana: Osmanlı İmparatorluğu'nda Fotoğraf ve Modernite 1840-1914*. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.

Parlatır, İsmail (2011). Servet-i Fünûn, *TDV İslam Ansiklopedisi*. İstanbul, c.36, 574.

Paşa, Tahsin (2010). *Sultan Abdülhamid: Tahsin Paşa'nın Yıldız Hatıraları*. İstanbul:

Boğaziçi Yayınları.

Said, Edward (2016a). *Kültür ve Emperyalizm*. İstanbul: Hil Yayın.

Said, Edward (2016b). *Şarkiyatçılık*. İstanbul: Metis Yayınları.

Servet-i Fünûn (1936). 16 Nisan 1936. 89(2069).

Tokgöz, Ahmed İhsan, 1993, *Matbuat Hatıralarım*, İstanbul, İletişim Yayınları, s. 104.